

Найактуальніше

УДК 323.33:631.459:502.6

© 2018

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

В.Ф. Камінський¹, І.П. Шевченко², Л.П. Коломієць³

¹ доктор сільськогосподарських наук, академік НААН

^{2,3} кандидати сільськогосподарських наук

ННЦ «Інститут землеробства НААН»,

вул. Машинобудівників, 2-Б, смт Чабани

Києво-Святошинського р-ну Київської обл., 08162, Україна

e-mail: iznaan@ukr.net

Надійшла 22.12.2017

Мета. Аналіз науково-методологічного забезпечення заходів з охорони і раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. **Методи.** Системне обґрунтування науково-методологічних засад сутності ґрунтово-екологічних кризових явищ в землекористуванні та охорони земель сільськогосподарського призначення від деградаційних процесів. **Результати.** Обґрунтовано теоретико-методологічні та прикладні аспекти заходів щодо еколого-економічної регламентації використання земельно-ресурсного потенціалу в умовах загострення екологічної кризи в аграрному секторі держави. **Висновки.** Визначено стратегічні пріоритети підвищення ефективності використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення в системі євроінтеграційних пріоритетів держави на засадах підвищення конкурентоспроможності та інноваційності.

Ключові слова: деградація земель, землі сільськогосподарського призначення, земельно-ресурсний потенціал, євроінтеграційна політика, охорона земель, управління земельними ресурсами.

Конституцією України земельний ресурс визнано основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Це визнання зумовлене, в першу чергу, незамінністю землі як природного ресурсу. У розвиток конституційних

положень закон України «Про охорону земель» визначає правові, економічні та соціальні основи державної політики у сфері охорони земель з метою їх раціонального використання, забезпечення охорони земель, як основного національного багатства

українського народу, пріоритетності вимог екологічної безпеки у використанні землі, як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва. Однією з істотних вимог земельного законодавства є нормування та планомірне обмеження надмірного впливу на земельні ресурси сільськогосподарської діяльності [1, 2].

Отже, охорона земель, у тому числі сільськогосподарського призначення, є і має залишатися одним із пріоритетів державної політики в контексті обраного європейського вектора розвитку країни [3, 11, 12]. У Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» зазначено, що стан земельних ресурсів України є близьким до критичного. Проблеми у сфері охорони і раціонального використання земель значною мірою зумовлені незавершеністю процесу реформування земельних відносин, проведення інвентаризації земель, удосконалення системи ведення державного земельного кадастру, недосконалістю землевпорядної документації та недостатністю вимог до нормативно-правового забезпечення ведення системи землеустрою, повною відсутністю заходів з освітньої та просвітницької роботи, низькою інституційною спроможністю відповідних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування [4].

Мета досліджень — аналіз сучасних наукових підходів до охорони земель сільськогосподарського призначення від дії деградаційних процесів за ринкових умов господарювання.

Методи досліджень. Теоретичною основою досліджень є основні положення економічної теорії економіки природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Методологічною основою дослідження є фундаментальні положення та принципи сучасної концепції сталого й еколого-безпечного розвитку агропромислового комплексу.

Результати досліджень. В Україні проблема охорони земель особливо загострилася з початком реформування земельних відносин, яке було спрямоване, головним чином, на роздержавлення та перерозподіл земель. До 1990 р. питання охорони земель були пріоритетними, мали загальнодержавну підтримку, а сільськогосподарські товаровиробники виконували практично весь комплекс робіт щодо охорони родючості ґрунтів.

Починаючи з перших років незалежності України, ситуація у сфері охорони сільськогосподарських земель кардинально змінилася, особливо ця негативна тенденція відчутно спостерігається на прикладі впровадження у виробництво гідротехнічних споруд, які призначені для збору, затримання та відведення поверхневого стоку атмосферних опадів з метою зменшення ризиків розвитку ерозійних процесів. Будівництво протиерозійних валів-терас, валів-каналів, валів-доріг у 1995 р. здійснили загальною протяжністю 156,8 км, у 2005 р. — 11,3, у 2011 — 3,1 км. У 1995 р. здійснювали будівництво протиерозійних ставків (накопичувачів твердого стоку) загальною площею — 177 га, у 2005 — 7,0 га,

1. Динаміка здійснення заходів з охорони земель *

Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд	Рік				
	1995	2000	2005	2010	2011
Вали, вали-канави, км	135,2	9,3	3,6	4,1	2,9
Вали-тераси, км	5,4	10,9	6,6	0	0
Вали-дороги, км	16,2	2,2	1,1	0,1	0,2
Протиерозійні ставки (накопичувачі твердого стоку), га	177,0	24,0	7,0	6,6	6,7
Водоскидні споруди, шт.	51,0	18,0	2,0	12	8,0
Берегоукріплення, км	1,0	4,7	3,9	4,3	7,1
Залуження сильно деградованої і забрудненої шкідливими речовинами ріллі, га	12785,0	14974,0	6341,5	1015,2	1383,0
Рекультивація порушених земель, тис. га	8,4	3,7	2,1	0,5	0,6

* За даними Державної служби з геодезії, картографії та кадастру України.

а в 2011 — 6,7 га. Рекультивацію порушених земель у 1990 р. провели на площі 19,2 тис. га, у 1995 — 8,4 тис. га, у 2005 — 2,1, а у 2011 — 0,6 тис. га (табл. 1) [5].

Упродовж останніх років недостатньо задіяним для розв'язання проблем раціонального використання та охорони земель залишається механізм поєднання заходів економічного стимулювання та юридичної відповідальності в галузі охорони земель, за урахування здійснення системи ефективного землеустрою (рис. 1).

Значні перетворення, що відбулися впродовж проведення земельної реформи, призвели до порушення структури сільськогосподарських угідь та спеціалізації сільськогосподарського виробництва, недотримання сівозмін і, як наслідок, знизилась ефективність використання земельних ресурсів.

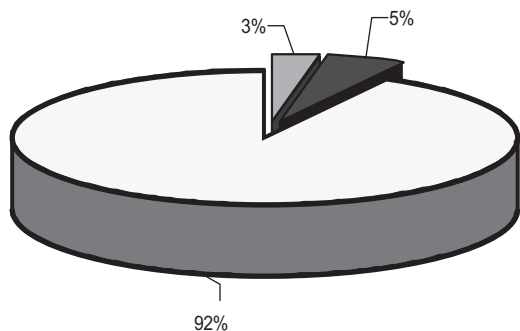
Одним із найбільш негативних наслідків реформування земельних відносин виявилось розпаювання значних площ деградованих і малопродуктивних земель без урахування екологічної складової їх використання з метою призупинення процесів втрати родючості ґрунтів, уповільнення дефляції та водної ерозії. Останнє серед зазначених є найістотнішим чинником зниження продуктивності земель і зростання деградації ґрунтів агроландшафтів. Загальна площа сільськогосподарських угідь, які зазнали згубного впливу водної ерозії

в сільськогосподарському землекористуванні, становить 13,3 млн га (32%), у тому числі, 10,6 млн га орних земель. У складі еродованих земель понад 4,5 млн га із середньо- та сильнозмитими ґрунтами, зокрема 68 тис. га, які повністю втратили гумусовий горизонт.

У світі найбільше значення серед процесів деградації мають процеси водної та вітрової ерозії: 56 та 28% відповідно. В Україні щороку від ерозії втрачається від 300 до 600 млн т ґрунту. З продуктами ерозії вноситься до 10–15 млн т гумусу, 0,3–0,9 — азоту, 6–12 млн т калію, 700–900 тис. т фосфору, що значно більше, ніж вноситься з добривами. Інтенсивно розвиваються процеси лінійного розмиву та яроутворення. Площа ярів становить понад 140 тис. га, їхня кількість перевищує межу 500 тис. Вітрової ерозії систематично піддається понад 6 млн га земель, пиловим бурям — близько 20 млн га. Сумарні щорічні втрати чистого прибутку від деградаційних процесів становлять 25–30 млрд грн.

Докорінні перетворення в системі земельних відносин, що відбуваються в Україні в умовах децентралізації управління територіальним розвитком і розширенням сучасних повноважень органів місцевого самоврядування, а також прийняття загальноєвропейських орієнтирів в організації використання земельно-ресурсного потенціалу країни, потребують формування дієвої системи підвищення ефективності державного управління землекористуванням, удосконалення інструментів подальшого регулювання земельних відносин між державою, регіональними та місцевими територіальними громадами та науковими установами, які здійснюють науково-методичне забезпечення заходів з охорони та раціонального використання земель з метою створення сприятливих умов для сталого розвитку сільськогосподарського землекористування.

Упродовж більше ніж сторічного функціонування Національного наукового центру «Інститут землеробства НААН» (ННЦ «ІЗ НААН») дослідження науковців були зосереджені на розв'язанні проблем з охорони і раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. Зокрема,

Співвідношення документації із землеустрою за напрямками проведення заходів із землеустрою, за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру: ■ — землеохоронні; ■ — прогнозно-планувальні; □ — документація щодо посвідчення прав на землю

Інститутом землеробства НААН у співдружності з іншими науковими установами Національної академії аграрних наук було розроблено ґрунтозахисну контурно-меліоративну систему землеробства, основні положення якої були прийняті за базові і рекомендовані Урядом України (Постанова Ради Міністрів УРСР від 08.05.1990 р. № 107) до впровадження у виробництво. На виконання постанови було зпроектовано і впроваджено основні складові ґрунтозахисної контурно-меліоративної системи землеробства на площі понад 8,2 млн га сільськогосподарських угідь.

Науковцями ННЦ «ІЗ НААН» накопичено значний науково-дослідницький потенціал щодо визначення ефективності ґрунтозахисних технологій обробітку ґрунту, а саме — виявлення механізмів формування протиерозійної стійкості та встановлення шляхів оптимізації показників родючості чорноземних змитих ґрунтів за тривалого ведення ґрунтозахисних технологій вирощування сільськогосподарських культур у схилих агроландшафтах.

Невід'ємною частиною комплексу протиерозійних заходів, спрямованих на регулювання поверхневого стоку (затримання або безпечне його відведення), є гідротехнічні протиерозійні споруди — одні з найскладніших ланок у системі контурно-меліоративного землеробства за проектуванням, будівництвом та експлуатацією. Даний блок ґрунтоводоохоронних заходів був і залишається найбільш матеріало- та капіталоемним.

У подальшому проведеними тривалими дослідженнями науковці ННЦ «ІЗ НААН» установили, що альтернативою створенню на оброблюваних схилих землях складних капіталозатратних водозатримувальних і водоскидних споруд може виступати тільки комплекс агротехнічних, фіто- та лісомеліоративних заходів, який передбачає застосування ґрунтозахисних протиерозійних технологій вирощування сільськогосподарських культур, залуження та заліснення схилих земель крутизною понад 3–5°, створення на них природних кормових угідь, рекреаційних і заповідних зон. Нині розширено та поглиблено наукові дослідження щодо розроблення основних ланок

ґрунтоводоохоронних ландшафтних систем землеробства та землекористування шляхом коригування і уточнення основних методологічних положень та підходів до організації територій сільськогосподарських підприємств з метою системної оптимізації використання природних і матеріально-технічних ресурсів, диференційованого адаптування землекористування до ґрунтово-ландшафтно-кліматичних факторів, досягнення нейтрального рівня деградаційних процесів.

Проведеними розрахунками встановлено, що за впровадження ґрунтозахисної адаптивно-ландшафтно-системи землеробства істотно зростають показники ґрунтозахисної ефективності в межах землекористувань сільськогосподарських підприємств. При цьому, втрати родючого шару ґрунту в цілому з території землекористування господарств зменшуються в 1,8–2,0 раза, що сприяє підвищенню економічної ефективності й екологічної безпеки використання аграрних ландшафтів.

Науковцями ННЦ «ІЗ НААН» опрацьовано також концептуальні положення щодо основних критеріїв і показників, які визначають необхідність вилучення з інтенсивного обробітку на консервацію деградованих, малопродуктивних та інших земель. Ці положення включають правові підстави, регіональні особливості використання деградованих земель, економічне стимулювання проведення заходів з їх консервації [6–9, 13].

З метою раціонального використання та охорони земель, створення сприятливого економічного середовища, підвищення продуктивності сільськогосподарських культур, забезпечення екологічної і продовольчої безпеки держави виникає необхідність подальшого розвитку ефективних форм управління земельними ресурсами, розв'язання існуючих проблем у землекористуванні на основі планування правового режиму землекористування шляхом прийняття відповідних нормативно-правових документів, у тому числі, Закону України «Про сівозмінні», як складової системи планування, використання і охорони сільськогосподарських земель та їх землеустрою (науковці ННЦ «ІЗ НААН» є розробниками

проекту даного законодавчого акта) [10, 11].

З метою мінімізації негативного впливу та досягнення нейтрального рівня деградаційних процесів, підвищення ефективності використання потенціалу земель сільськогосподарського призначення, розвитку високоефективного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва у Київській обл., збалансованого розвитку сільських територій, забезпечення екологічної та продовольчої безпеки регіону, ННЦ «ІЗ НААН», як Науково-методичний Центр «Землеробство» в Україні і Центр

наукового забезпечення агропромислового виробництва Київської області, забезпечує також науковий супровід та виконання основних положень «Комплексної програми раціонального використання і охорони земель Київської області», розроблених у контексті Національного плану дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р. № 271-р) у векторі переходу до територіально-самоврядної системи управління розвитком сільських територій.

Висновки

У сучасних соціально-економічних умовах за реформування земельних відносин, охорона земель та їх раціональне використання набувають все більшого значення, насамперед, як з огляду на необхідність підвищення продуктивності та конкурентоспроможності сільськогосподарського сектору народного господарства держави, а також вимог Рамкової ґрунтової директиви Європарламенту та Ради Європи.

Питання опрацювання наукових основ організації території сучасних земле-

користувань, проектування і освоєння новітніх ґрунтозахисних адаптивно-ландшафтних систем землеробства та землекористування, впровадження заходів з еколого-економічної регламентації використання земельно-ресурсного потенціалу в умовах загострення екологічної кризи в аграрному секторі мають стати одним із найважливіших напрямів державної політики у сфері охорони та використання земель сільськогосподарського призначення.

Каминський В.Ф., Шевченко І.П., Коломиец Л.П.

ННЦ «Институт земледелия НААН», ул. Машиностроителей, 2-Б, смт Чабаны Киево-Святошинского р-на Киевской обл., 08162, Украина; e-mail: iznaan@ukr.net

Научно-методическое обеспечение охраны земель сельскохозяйственного назначения как предусловие устойчивого развития агропромышленного комплекса Украины

Цель. Анализ научно-методологического обеспечения мероприятий по охране и рациональному использованию земель сельскохозяйственного назначения. **Методы.** Системное обоснование научно-методологических основ сущности почвенно-экологических кризисных явлений в землепользовании и охране земель сельскохозяйственного назначения от деградационных процессов. **Результаты.** Обоснованы теоретико-методологические и прикладные аспекты мероприятий по эколого-экономической регламентации использования земельно-ресурсного потенциала в условиях обострения экологического кризиса в аграрном секторе страны. **Выводы.** Определены стратегические

приоритеты повышения эффективности использования потенциала земель сельскохозяйственного назначения в системе евроинтеграционных приоритетов государства на основе повышения конкурентоспособности и инновационности.

Ключевые слова: деградация земель, земли сельскохозяйственного назначения, земельно-ресурсный потенциал, евроинтеграционная политика, охрана земель, управление земельными ресурсами.

Kaminskyi V., Shevchenko I., Kolomiiets L.

NSC «Institute of Agriculture of NAAS», 2-B Mashynobudivnukiv Str., Chabany, Kyiv-Sviatoshyn region, Kyiv oblast, 08162, Ukraine; e-mail: iznaan@ukr.net

Scientific-and-methodical maintenance of protection of lands of agricultural assignment as a precondition for sustainable development of agribusiness industry of Ukraine

The purpose. Analysis of scientific-and-methodological maintenance of measures on protection and intelligent use of lands of agricultural assignment. **Methods.** System justification of scientific-and-methodological bases of nature of soil-ecological crisis phenomena in land-use and protection of lands of agricultural

assignment against degradation processes. **Results.** Theoretical-and-methodological and application aspects of measures on ecological-and-economic regulation of use of land-resource potential in conditions of aggravation of ecological crisis in agrarian sector of the state are justified. **Conclusions.** Strategic priorities of heightening efficiency of use of potential of lands of agricultural

assignment in the system of euro integration priorities of the state on the basis of heightening competitive strength and implementation of innovations specified.

Key words: degradation of lands, lands of agricultural assignment, land-resource potential, euro integration policy, protection of lands, control over land resources.

Бібліографія

1. Закон України «Про землеустрій»: прийнятий 22.05.2003 р. № 858-IV//Відом. Верхов. Ради України (ВВР). — 2003. — № 36. — Ст. 282.
2. Закон України «Про охорону земель»: прийнятий 19.06.2003 р. № 962-IV//Відом. Верхов. Ради України (ВВР). — 2003. — № 39. — Ст. 349.
3. Проект Рамкової ґрунтової директиви європейського парламенту та Ради Європи. — Брюссель, 22.09.2006. COM (2006) 232. — 2006/0086 (СОД).
4. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року»: прийнятий 21 грудня 2010 р. № 2818-VI//Відом. Верхов. Ради України (ВВР). — 2011. — № 26. — Ст. 218.
5. Камінський В.Ф. Досвід організації та ефективного використання земельних угідь в ерозійно-небезпечних агроландшафтах зони Лісостепу/В.Ф. Камінський, І.П. Шевченко// Посібник українського хлібороба. — Т. 1. — К., 2013. — С. 10–11.
6. Камінський В.Ф. Теоретико-методологічне забезпечення оптимізації землекористувань сільських територій в контексті реалізації євроінтеграційної політики: науковий супровід та ефективність впровадження/В.Ф. Камінський, І.П. Шевченко, Л.П. Коломієць//Землеробство. — 2016. — № 2. — 104 с.
7. Камінський В.Ф. Науково-методичні засади управління земельними ресурсами за адаптивного землевпорядкування/В.Ф. Камінський, І.П. Шевченко, Л.П. Коломієць//Землеробство. — 2016. — № 1. — С. 3–9.
8. Камінський В.Ф. Землевпорядне забезпечення охорони і раціонального використання земель сільськогосподарських землекористувачів/В.Ф. Камінський, І.П. Шевченко, Л.П. Коломієць//Землеробство. — 2017. — № 2. — 104 с.
9. Національний план дій щодо боротьби з деградацією земель та опустелюванням. Розпорядження Кабінету міністрів України від 30.03.2016 р. № 271-р.
10. Постанова КМУ від 07.06.17 р. № 413 «Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними»//Урядовий кур'єр. — 17.06.2017 р. — № 112.
11. Hazarika M.K. Estimation of Soil Erosion using Remote Sensing and GIS/M.K. Hazarika, H. Honda// Its Valuation & Economic Implications on Agricultural Productions. The 10th International Soil Conservation Organization Meeting at Purdue University and the USDA-ARS Soil Erosion Research Laboratory. — 2001. — С. 1090–1091.
12. Morgan R.P.C. Soil Erosion and Conservation/ R.P.C. Morgan. — Oxford: Blackwell Publishing, 2005. — 304 с.
13. Shevchenko I.P. Optimization of rural land use in the requirements of European integration/ I.P. Shevchenko, L.P. Kolomiets//Землеробство. — 2014. — № 1–2. — С. 6–7.